

УДК 94(575.2) (04)

СТАТЬЯ ХИЛМИ ЗИЯ О КЫРГЫЗАХ НА ОСМАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Разак уулу Дастанбек

*д. и. н.*ХИЛМИ ЗИЯНЫН ОСМОН ТИЛИНДЕГИ КЫРГЫЗДАР
ТУУРАЛУУ МАКАЛАСЫ

Разак уулу Дастанбек

т. и. д.

HİLMİ ZİYA'S ARTICLE ABOUT KYRGYZS IN OTTOMAN LANGUAGE

Dastanbek Razak Uulu

doctor of historical sciences

Аннотация. Сведения об истории кыргызов можно найти в архивных документах Османского государства, а также в статьях и записях, опубликованных в периодической печати. Одним из них является статья Хилми Зия о кыргызах, написанная 1 января 1924 года на османском языке. Несмотря на некоторые недостатки, данную статью можно рассматривать как приемлемую научную работу по ознакомлению с историей кыргызов турецкого государства, ставшего в то время республикой. Статья написана с использованием европейских исследовательских работ и исторических источников.

Ключевые слова: Хилми Зия, османская печать, статья, кыргызы, история кыргызов, османский язык.

Аннотация. Кыргыздардын тарыхы тууралуу Осмон мамлекетинин архивдик документтери менен кошо мезгилдүү басылмаларга жарыяланган макала, жазуулардан кездештирүүгө болот. Алардын бири Хилми Зиянын 1924-жылы 1-январда осмон тилинде кыргыздар тууралуу жазган макаласы. Бул макала айрым кемчиликтерине карабастан ошол мезгилде жаңы эле республикага жаңы эле айланган түрк коомчулугуна кыргыздардын тарыхы жөнүндө таанытууда алгылыктуу илимий эмгек катары көрүүгө болот. Макала европалык изилдөө эмгектеринен жана тарыхый булактардан пайдаланып жазылган.

Негизги сөздөр: Хилми Зия, осмон басылмалары, кыргыздар, кыргыздардын тарыхы, осмон тили.

Abstract. The history of the Kyrgyz can be found in articles and records published in periodicals, as well as archival documents of the Ottoman state. Among these is Hilmi Zia's article about the Kyrgyz6 written in ottoman Turkish on January 1, 1924. Despite its shortcomings, the work may be considered an adequate scholarly contribution in informing the newly founded Turkish Republic about the Kyrgyz people's history. The article is crafted on European research materials and historical sources.

Keywords: Hilmi Ziya, Ottoman press, article, Kyrgyz, Kyrgyz history, Ottoman language.

Осмон тарыхнаамасында кыргыздар жана Хилми Зиянын өмүр таржымалы

Осмон тарыхнаамасында кыргыздар тууралуу алгачкы жолу XVII кылымда Сейфи Челебинин эмгегинде эскерилет. 1870-жылдары Хүснү паша «Дүйнө тарыхы» аттуу эмгегинде да кыргыздардан кыскача сөз кылган. «Шежере-и Түрк» китеби 1870-жылдары которулганда Осмон илим дүйнөсү кыргыздар жөнүндө аз аздан биле баштаган. Нежиб Асым «Осмон тарыхы» жана «Түрк тарыхы» эмгектеринде кыргыздардын тарыхы тууралуу кыскача жазып өткөн. Мехмет Атыф «Кашгар тарыхы» деген эмгегинде 1860-жылдардагы Кашгардагы окуяларда кыргыздардын ролун, Сыдык бектин эрдиктерин баяндаган. Осмон илим дүйнөсү европалыктардын которгон эмгектеринен аз да болсо кыргыздар тууралуу үйрөнүшкөн. Булардан башка 1908-жылдан кийин жарыялана баштаган: Сырат-ы Мустахим, Теүрүф-ү Муслимин, Хикмет, Түрк Йурду, Генч Калемлер, Танин, Йени Межмуа, Михраб, Жумхурийет, Түркийат Межмуасы, Йени Түркстан аттуу журнал-гезиттерде кыргыздар тууралуу макала, кыска кабар, географиялык аймагы, саякат эскерүүлөрү жана башка тилдерден котормолорду көрүүгө болот (*Razak Uulu, 2023: 43-60*).

Булардын көпчүлүгү Волга боюндагы татар-башкыр интеллигенциясы тарабынан, айрымдары осмон түркчүлөрү тарабынан жазылган. Осмон-түрк коомчулугуна кыргыздар тууралуу жазып тургандардын бири Хилми Зия Үлкен. Ал 1901-жылы Стамбулда туулган. Ал түрк пикир тармагында жана Түркияда философия мектебинин курулушунда чоң роль ойногон философ, социолог жана тарыхчы. 21-22 жашынан баштап Стамбул Университетинин Адабият факультетинде ассистент катары иштеп, китепканада да эмгектенген. 1923-1924-жылдары жакын чөйрөсү менен «Михраб» жана «Анадолу Межмуасы» деген журнал-

дарды чыгарышкан. Андан сырткары ошол мезгилдерде: дергах, түрк йурду, үлкү, харекет, стамбул хафтасы, түркийат межмуасы, түрк дүшүнжеси, милли межмуа, шаркийат межмуасы сыяктуу журналдарга макалаларды жазып турган. 1930-40-жылдары «Философия» жана «Социология», 1938-60-жылдар арасында «Инсан» деген журналдарды өзү чыгарган. Ал алгач бир нече мектеп, лицейлерде да сабак берген. 1930-жылдардын ортосунда Ататүрк тарабынан Түрк цивилизация тарыхын изилдөө максатында Германияга жиберилген. (*Bulut, 2008: 510*) Германиядан келгенден кийин өмүрүнүн аягына чейин Стамбул университетинде, Стамбул Техникалык Университетинде, Анкара Университетинде: философия, социология, искусствонун тарыхы, логика, ислам философиясы, баалуулуктар теориясы сабактарынан лекция окуган. 1974-жылы Стамбулда каза болгон (*Sanay, 1986: 12-13*). Хилми Зия философия, социология, ислам философиясы жана философия тарыхы жаатында Түркияда алдыңкы адистерден болгон. Ал 32 жашында 1933-жылы «Түрк пикир тарыхы» деген эмгегин жазып, Ататүрккө сунган. Ататүрктүн кызыгуусун жараткан бул эмгек үчүн ал доценттик наам алган. Анын бул эмгеги түрк элдеринин пикир, идеология тарыхы жаатында эбегейсиз баалуу эмгек болуп саналып, ушул күнгө чейин актуалдуулугун жоготпой келет. Айтмакчы бул эмгегинде да кыргыздар тууралуу, алардын ойлоп тапкан нерселери тууралуу кыскача айтат (*Ziya, 1933: 12, 74, 77*). Андан сырткары: «Улут жана тарых аң-сезими», «Ойгонуу мезгилинде котормонун ролу», «Түркиядагы заманбап ой-жүгүртүү тарыхы», «Социологиянын проблемалары», «Ислам философиясы» ж.б. 64 китеби жана 1300дөн ашуун макаласы бар. (*Sanay, 2012: 291*).

Анын осмон тилинде жазган бул эмгеги Түркиядагы кыргыз таануучулар үчүн, түрк историяграфиясындагы кыргыз тарыхын изилдегендер үчүн пайда-

луу болот деген ойдобуз. Котормодогу каталар бизге тиешелүү.

Тарыхый изилдөө: Кыргыздар¹

Хилми Зия Үлкен

Кытай тарыхчылары тарабынан (кийе-цу), (кийа- кийе-цу), (ки-ли-ки-си) жана (хакас) деген ысымдар менен эскерилген кыргыздар тууралуу, IX кылымдын ортолорунда Борбор Азиядагы үстөмдүгү жөнүндө мурдагы бөлүмдө жазганбыз². Бүгүнкү күндө кыргыз дегенде Урал жана Жайыктын алабынан Иртыштын оң жээктерине чейинки аймактарда жашаган жергиликтүү (казак-кыргыз) уурулар эсибизге келет. Чындыгында бүгүн кара-кыргыз жана бурут аты менен аталган нукура кыргыздар Түштүк Сибирь, Энесай, Абакан жана Обь (O-PO) дарыяларынын бойлорунда жашашат. Андан ары карай Саян, Кичи Алтай тоолорунун түндүк этектери, Иртыштын сол жээк (Жалын-Обо) чалдыбарлары же (Калбазын) коргонунан Сарасу өзөнү жана Түркстан шаарына чейин, Арал көлүнөн Эмба ойдуңуна чейинки аймактарда отурукташкан³.

1606-жылы кыргыздар жана алардын коңшулары Бараба (Барайинчи) түрктөрү⁴ Орусияга баш ийишти жана аймактагы орус башкаруучулары тарабынан Жунгар губерниясына кошулду.

Кыргыздар 1632-жылы Бектен аттууну хан шайлашкан. Бул башкаруучу бүткүл ууруларды өзүнө каратып, жунгарларга кол салып, аларды талкалаган. Бул окуя орустардын чыгыш саясатына коркунуч туудура баштаган. 1673-жылдагы салгылашуудан кийин Орусия кыргыздарды кайрадан баш ийдирген. Бүгүнкү күндө бурут деп аталган түпкү кыргыз элинин келип чыгышы жана калыптанышы түрк тарыхындагы эң талаштуу маселелердин бири. Абулгази Бахадыр хандын жазганына караганда Огуздун кыргыз деген небереси Хуффаз, Ахфад жана Энсали деген уруулардан жаралган⁵. Албетте бул дарек чыныгы тарых деп эсептелбейт. Бирок, кыргыздар Туран дүйнөсүндөгү эң байыркы тарыхы бар элдерден.

Улуу Түрк каганы Дизавул (Мукан) мезгилинде византиялык Земарх аттуу элчи 569-жылы бул кагандыкка барган. Орто Азиядан алгачкы жолу маалымат алган Земарх, өлкөсүнө кайтканда керхиз же кыргыз күндү белек катары алганын жазып калтырган. Кыргыз жөнүндө тарыхый даректер Орхон эстеликтеринде да кездешет. Чоң бир аза күтүү жөрөлгөсүнө башчылык кылган Балбал⁶ اب ل ل ل ل аттуу кыргыз каганы Тан сулалеси (618-907) тарыхында (Ха-кйа-цу) наамдары менен эскерилген. Матуанлин⁷ хакастар-

¹Hilmi Ziya, *Kirgizlar, Mihrab, 1 Kânûn-ı Sâni 1340, Sene: 1, S. 4, s. 114-117*

²Мурагы бөлүмдө дегенинен, буга чейинки жарыяланган баардык санын карап чыктык, бирок бул тууралуу макала жолуктура албадык. Балким башка бир журналга жарыяласа керек. Тилекке каршы биз ал макаласын таба албадык.

³Автор бул жерде адашып калган. Түндүк Казакстанда жашаган кичүү жүз казактар менен менен ногойлорду туура эмес кыргыз деп атап жүрөбүз, алар чынында казак деп, Эне-сайдагы хакас, алтай, шор, кичүү жүз, орто жүз казактарды жана кыргыздарды чыныгы кыргыз деп атаган. 20-кылымдын башында чынында эле кыргыз деген аталыш кенен маанини берген. Бул макала 1924-жылы жазылып жатканына караганда 1920-жылдан бери Казак АССРи расмий түрдө Кыргыз АССРи эле. Бирок 1924-жылга чейин мурдагы Орусия падышалыгы мезгилиндеги Түркстан генерал-губернаторулугунун чек арасы өзгөртүлбөй, Түркстан АССРи болуп түзүлгөн. Ошого байланыштуу Түркстан АССРине Казакстандын түштүк бөлүгү: Жети-Суу облусу, Сыр-Дарыя облусу да кирип; Алматы, Тараз, Чымкент, Түркстан, Арал деңизине чейинки аймак камтыган. Автор да бул жерден Түркстан АССРи ичиндеги казактардын баарын кыргыз деп ойлосо керек.

⁴Барабин татарлары. Учурда алардын саны 8 миңдин тегерегинде, Новосибирск айланасында жашашат.

⁵Кыргыз деген эл жогоруда аталган 3 уруудан жаралганбы же ал 3 уруу кыргыздан жаралганбы автордун бул сүйлөмү бир аз түшүнүксүз. Ал бул сүйлөмдү Абулгази Бахадыр хандын эмгегине таянып жазганын айтып жатат. Бирок түркчөгө толугу менен которулган Шежер-и Түрк эмгегинин эки варианты да толугу менен карап бул сүйлөмдү таба албадык.

⁶Автордун жазган Балбал аттуу кыргыздардын каганы – азыркы Хакасиядагы Алып Обаа (Алп Балбал) же илимдеги тегинский богатырь деген болушу мүмкүн.

⁷Матуанлин – орто кылымдагы кытай окмуштуусу Ма Дуань Линь болушу мүмкүн.

ды жана хеоу-хе же хе-өй-ху деп эскерилген уйгурларды теги жана тили бир деп жазат. Кийинчерээк биз сөз кыла турган уйгурлар тууралуу бөлүмдө кыргыздар да көп жолу эскерилип, уйгурлар сыяктуу кыргыздардын теги (хүйунгну) хундарга такалаары айтылат. Хань сулалеси тушунда, башкача айтканда, биздин замандын II кылымына чейин кыргыздар (Гян-гун) аты менен аталган.

Клапроттун жазганы боюнча кыргыздар «хакас» аты менен белгилүү болуп турган мезгилде каада-салты жана маданият деңгээли жогору, калкы азыркыдан көп болгон. Ал мезгилде өздөрүнө таандык жазуулары болуп, арабдар, бухаралыктар (согдулар) жана батыш элдери, айрыкча Волга жана Дон өзөндөрү боюндагы Византия империясы менен дайыма чатакташып келген хазарлар (хазаз деп да айтылат) менен туруктуу соода байланыштары болгон.

Кыргыздардын өзүнө таандык жазууларынын келип чыгышын төмөнкүдөй түшүндүрөбүз: хазарлар - грек жана славян тамгаларынан турган жаңы арибди (Кирил) аты менен белгилүү болгон Фессалиялык Константиңден алышкан. Көп өтпөй бул алфавит кыргыздарга өткөн. Бул нерсе бир убакта кыргыздар ээлеп урган Сибирдеги таш үстүндөгү жазуулардын кайсыл жерден келгенин да түшүндүрлөт. Мындай пикирдин негизин Орхон жазууларындагы айрым тамгалардын латын жана славян алфавиттерине окшоштугу түзөт. Бирок бул алфавит байыркы жана тарыхый арамей алфавитинин тегинен алынган өзгөчө форма экендиги бүгүн белиглүү болду.

М.Э. Шаванн (он эки жаныбардуу түрк жыл санагы) аттуу эмгегинде даосизм цивилизациясында чоң орунду ээлеген бул жыл санакты түрк тектүү кыргыздар ойлоп тапканын далилдеген. Рашид-ад-

Дин Фазлуллахтын 1302-жылы Газан ханга арнап жазган Жами-ат Таварих аттуу эмгегинде кыргыздарды түрк элдеринин ортосунда жайгашканын, жана Моңголиянын жогору жагындагы (Эне-Сай) деген жерде (Кем) өзөндүн боюнда жашашат деп кытай авторунун пикирине кошулуп эскерген. Жана да: «алардын уруулары көбөйүүдө. Мунун себеби ата журтун таштап кыргыздар арасына келген түрдүү моңгол уруулары кыргыз деген атты кабыл алышкандыгында. Албетте бул нерсе менен кыргыздардын тегин жана калыптанышын аты менен гана аныктаган болбойт» дейт. Акыркы сүйлөмдүн тууралыгын алардын тилдери далилдеп турат. Себеби да кыргыз тилинин моңголчодон канчалык алыс экендигинде⁸.

Жами-ат Таварихтеги кыргыздарга тиешелүү бөлүмдү бул жерге коёбуз:

КЫРГЫЗ УЛУСУ

Кыргыздар менен Кем Кемжут бири-бирине жанаша жайгашкан бир падышалыкты түзгөн эки башка аймак болгон. Кем-Кемжут деген чоң дарыя бир жагынан моңголдордун аймагы менен чектешет. Анын чектеринин бири Селенга суусуна такалат, бул жерде тайжиут уруулары жашашат. Бир жагынан Анкара-Мурэн делген чоң дарыя менен жалгашып, Ибер-Сибирь аймагына чейин созулуп жатат. Кем-Кемжуттун дагы бир тарабы тоолор менен курчалып, ал жерде найман уруусу жашайт. Кури, баргут, тумат жана байаут уруулары Баргужин-Токум деген жерде жашашат. Алардын айрымдары моңголдор. Бул жерде шаарлар, айылдар жана талаалар көп. Булардын падышасынын аты Инал деп аталат. Башка аты болсо ошол аймакта кадыр барктууларыныкы болуп, аймактын аты Еди-Орун. Башка аймагынын аты Еди-Орун деп аталып, бектеринин аты Урус-Инал.

⁸Кыргыз тили жана сөздүгү өзүнчө изилденип жаткандыктан, ал жарыяланып калса аны дагы кошумчалоо катары кароо керек. (Автордон шилтеме)

Чыңгыз хан хижранын 603-жылы кыргыздын эки бегине Алтан жана Бу-краны элчи кылып жиберип, алар менен байланыш түзүп баш ийүүсүн талап кылган. Алар кайтарда үч эмирин - Урут-У-тужу, Элик-Тимур жана Аткиракты кичүүнүн улууга ызаатын туюнткан ак шумкарды берип, баш ийишкен. 11 жыл өткөн соң барс жылында Баргужин – Токум менен Байлукту байырлаган түмөт урууларынын бири козголоң чыгарганда, моңголдор тигилер кыргыздарга жакын болгону үчүн кыргыздардан аскер берүүнү талап кылышты. Алар бербей өздөрү да көтөрүлүш чыгарышты. Чыңгыз хан аларга өз уулу Жучу менен кошуунун жиберди. Курлун наамында алардын башчысы болгон. Чыңгыз хан Нока аттуу эмирин кошууну менен жиберди. Ал кыргыздарды өлтүрдү жана ханы качты, Жучу жетишип, Кем-Кем-жугтун өтүшүндө кармалды жана башы кесилди, башкалары баш ийишти.

Абулгазы Бахадыр хандын эмгегинде төмөндөгүдөй саптар кездешет:

Кыргыздар өз аймагынын башчысын Инал деп аташат. Моңголдогу каан, жана тажикчедеги падыша деген маанини берет. Чыңгыз хан мезгилинде бектерин Урус-Инал деп аташкан. Чыңгыз хан кыргыздарды баш ийсин деп Бөре аттуу элчисин жиберди. Урус Инал элчини жакшы кабыл алды, өзү келген жок бирок жакшы кишилери менен кошо белектерди кошуп берди. Алардын ичинен эң маанилүүсү буту, мурду жана көзү кызыл шумкар эле. Ибн Хавкал кыргыздар жөнүндө мындай дейт: [... кыргыздарга келсек алар тогуз огуздар, кимактар, деңиз-океан, карлуктар жана огуздар арасында жашашат] дейт. Кыргыздар тууралуу жалпы маалымат Нежиб Асымдын Осмон Тарыхы аттуу эмгегинде бар. Ошондуктан көп жазуунун кажети жок.

Хилми Зия, Кыргыздар, Михраб журналы, 1 Канун-ы Сани 1340, Жыл 1, Саны 4, 114-117 беттер.

Транскрипция

Тарихи бир теддик: Кыргызлар

Чин сүлалери тарафындан (Кйе-Су), (Кийа-Кийе-Су), (Ки-Ли-Ки-Си) ве (Хакас) исимлерийле кайыт ве тезкир олунан Кыргызларын докузунжу аср-ы милади орталарнда Вүста Асйанын хаким-и мутлкы олдукларыны еввелки мебхасде сөйлөмиштик. Биз шимди кыргыз дедигимиз вакит Урал ве Йайык хавалисинден Иртишин саг сахиллерине кадар сахада мүтемекин (Казак-кыргыз) кабаили хатырымыза гелир. Халбуки бугүн Кара Кыргыз ве Бурут тесмийе олунан хакики Кыргызлар Шимали СибирйаЭда Йенисей, Ййус, Абакан ве Об (О-По) нехри кенарларыны ишгал едерлер ве бу себептен Саянск ве Күчүк Алтай дагларынын шимал маилеси кенарларында, Иртышин сол сахиллеринде (жалын-Обо) харабелери вейа (Калбазын) калесинден та Сарасу нехри ве Түркстан шезрине, Арал гөлүндөн Йемба мевкине кадар имтидад еден сахада искан едерлер.

1606'да бунлар ве комшулары бараба (барайинчи) Түркклери Русйаа арз-ы мутаваат еттилер ве о заман Рус идаре-и аскерийеси тарафындан Чонгар Ейалетине рабт едилдилер. 1632'де бехтен намында бир Хан интиаб еттилер. Бу хукүмдар бүтүн кавми идареси алтына аларак Чонгар забт ве тахриб етти. О вакит Русларын шарк сийасети ичин техликели олмага башламышларды. Маамафих Русйа 1673'деки харплерини мүтеакип бунлары текрар тахт-ы мутаваата алды. Заманымызда Бурут тесмийе олунан бу асыл Кыргызларын асыл ве тешибатлары Түрк арихинин ен мешкук мукатындадыр.

Ебулгази бахадыр ханын кайдына назаран Огузун торунларындан Кыргыз адлы бирисинин Хуффаз, Ахвад ве Енса-ли бу кавми мейдана гетирмиштир. Бу кайыт хич шүпхесиз бир хакикат-и тарихийе дегилдир. Маахаха бу кавим аквам-ы туранийенин ен узак бир мазийе оланлардандыр.

Бүйүк Түрклер хаканы Дизавул (Мокан) нездине миладын 569. Сенесинде изам едилен ве бу суретле Орта Асйа сахасындан хемен илк дефа оларак малумат алан земарк есна-йы авдетине бир Керхиз йахуд Кыргыз есирини хедийе оларак алдыгыны кайдедийор. Кыргыз хаккында куйудата Орхун стилелеринде тесадүф олунду Таниг Сүлалеси (618-907) тарихинде (ха-кйа-тсу) унваныйла мукаййеддирлер. Матуанлин хакаслары Хеоу-хе вейа Хе-өй-ху (Уйгур)ларла айны асылдан ве айны лисаны мүтекеллим оларак кайдетмектедир.

Илериде саха-и интишара арз едежегимиз базы Уйгур махлукатында Кыргызлардан мүтеаддид дефалар бахс едилмиш Уйгурларын олдугу гиби кыргызларын аслы аслы Хүйунгнулара иржа едилмектедир. Хан сүлалеси еснасында йани миладдан ики асыр сонрайа кадар гечен мүддет зарфында Кыргызлар (Кийан-Коен) тесмийе олунуйорларды.

Клапругун кайдына гөре хакас унваныйла таныдыклары заманларда адат ве тебайилери бугүнкүндөн даха йүксекти. О заман хусуси бир йазылары мевжут олдугу гиби Араплар, бухарилер ве дигер аквамы гарбийе билхасса Волга ве Дон нехирлери үзериңде сакин оларак Бизанс Импараторлугунун нал-и муахедеде булунан Хазар (дедгинийе гөре – Хазаз)ларла даими суретте тижари мунасебатта булунуйорду.

Мумаилейх хусуси хатларынын меншеини шу суретте изах едийоруз: хазарлар Кирил) исмийле мешхур олан, Тесалонйалы Константинден, Йунан ве

Славок хуруфундан мүтереккиб йени бир елифба алдылар. Бу хуруфат бир мүддет сонра Кыргызлара да интикал етти.

Бу суретле бир вакитлер кыргызлар тарафындан ишгал едилмиш булунан Сибирйадаки таш үзериңе мухаррер махлукатын да махалл-и тебаатыны изах етмиш олуйорду. Бу иснад Орзун махлукатында мевжут базы хуруфун Латын ве Славут елифбасына мүшабих олмасындан нешет едийор.

Халбуки бугүн ески ве тарихи елифбанын (Арами) аслындан мехуз хусуси бир шекил олдугу мейдан-ы аленийете чыкмыштыр. Мосива Ша (он ики хайванлы Түрк таквими) унванлы есеринде таоизм, зүмре-и меденийесинде бүйүк ишгал еден бу таквимиң мебде-и зухуруну аквамы Түркийеден Кыргызлар олдугуну испат етмектедир.

Газан Хан намына 1302 милад сенесинде тахрир еттиги жами -үт -теварихинде решидүддин Фазуллах Кыргызлары аквамы Түркийе мийанында ве Чин мүеллифини иле мүттехинден Моголистанда Үст (Йени Сей) демек олан (Кем) суйу кенарында оларак кайдедийорду ве: Кабилелери ан асл азмакда иди. Лакин мемелекетлерини терк едерек Кыргызлар нездине гелен мухтелиф Могол кабилелери о намы кабул етмишлердир. Маахаза бу кавмин асыл ве тешибаты намыйла тайин едилмез дийор. Бу сонужу меселейи бизе лисанлары гөстерийор. Моголжадан не кадар узак олдугу анлашылыыйор⁹. Жами үт-теварихде мевжут Кыргызларда айд фаслы бурайа накледийоруз.

⁹Кыргыз лисаны ве лүгаты айрыжа тедкик едилдигинден интишары кабил олурса ензар мүталаайа арз олунажактыр.

Макаланын осмон тилинде жазуусунун башкы бети:

تاریخی برنامیس:

قیرغیزلر

چین-سلاهلری تاریخچیلری طرفندن (که-سو)، (کیا-کیه-و)، (کی-لی-کی-سی) بو (هاقاس) اسمله قید و تذکیر اولونان قیرغیزلرک دو قوزنجی عصر میلادی اورنالارنده یوسطی آسیانک حاکم مطلق اولدقلری بوندن اولکی مبحثده سوبله-مشدک .
 یز شیمدی قیرغیز دبدیکمز وقت اورال و یایق حوالیسندن ایرتیشک صاغ ساحلارینه قادار ساحده متمکن (قازاق - قیرغیز) قبائلی خاطریمزه کلیر .
 حالبوکه بو کون قارا قیرغیز و بوروت تسمیه اولونان حقیقی قیرغیزلر شمالی سبیریاده یه نیسی ، اییوس ، آباقان و اوپ (او-بو) نهری کنارلرینی اشغال ایدرلر . و بوسیدن سایانسق و کوچوک آلتای داغلرینک شمال مانلهسی کنارلرندمه ، ایرتیشک صول ساحلارنده (جالین - اوو) خرابه لری و یا (قالبازین) قله سندن تا (ساراصو) نهری و تورگستان شهرینه ؛ آرال کولدن (یه منا) موقعه قادار امتداد ایدن ساحده استکان ایدرلر :
 ۱۶۰۶ ده بونلر و قومشولری بارابا (بارابینچی) تورکلری روسیه یه عرض مطاوعت ایستدیلر . و او زمان روس اداره عسکره سی طرفندن چونغار ایالتنه ربط ایدلرلر .

Адабияттар:

1. *Dastanbek Razak uulu*, XX. Yüzyılda Türkiye-Kırgızistan İlişkileri, Doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, 2023. ss. 43-60.
2. *Yücel Bulut*, "Çağdaş Türk Düşüncesi İçinde Hilmi Ziya Ülken", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı 11: 2008: 510.
3. *Eyüp Sanay*, *Hilmi Ziya Ülken*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986: 12-13.
4. *Hilmi Ziya*, *Türk Tefekkürü Tarihi*, Galatasaray tepe mabaası, İstanbul 1933. Ss. 12, 74, 77.
5. *Eyüp Sanay*, "Ülken, Hilmi Ziya", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, Cilt 42, 2012: 291.
6. *Hilmi Ziya*, *Kırgızlar*, Mihrab, 1 Kânûn-ı Sâni 1340, Sene: 1, S. 4, s. 114-117